

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА
МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 31

Заснований в 1996 році

Рівне – 2005

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я В З А К Л А Д А Х О С В І Т И : З Б І Р Н И К Н А У К О В И Х П Р А Ц Ь . Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 31. – Рівне: РДГУ, 2005. – 106 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії дошкільної педагогіки, історії педагогіки, методики навчання і виховання дітей дошкільного віку, їх розвитку в сім'ї і дошкільних закладах.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, вихователів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Хом'як Іван Миколайович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробйов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” ім. академіка Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна – доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський державний педагогічний університет ім. В. Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюрів Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор (Національний університет “Острозька Академія”);

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол №2 від 30.09.2005 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 08 — 2.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2005

УДК: 371.018

А. ЯНЦУР

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЕДАГОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Резюме: В статті розкриваються психологічні закономірності образотворчої діяльності, особливості організації та педагогічного керівництва нею на різних етапах раннього та дошкільного дитинства..

Ключові слова: образотворча діяльність, дозображувальний період, рухові технічні навички, сензитивний період, композиційні вміння, творчість, інтерес, художній образ, виразні засоби.

Завдання дошкільної освіти на сучасному етапі вимагають значного поліпшення художньої освіти та естетичного виховання дітей. Одним із основних завдань естетичного виховання є розвиток художньо-творчих здібностей дітей. Художній розвиток проходить шляхом залучення дошкільників до світу мистецтва, різних видів художньої діяльності, серед яких важливе місце займає образотворча діяльність. На виховне значення образотворчої діяльності вказували ряд вчених, психологів і педагогів (О.В. Запорожець [3], Є.І. Ігнат'єв [4], Б.М. Неменський [11], Є.О. Фльоріна [13], Н.П. Сакуліна [12] та інші).

Образотворча діяльність дітей це специфічний засіб пізнання і відображення предметів і явищ оточуючої дійсності. Як і будь-яка діяльність, образотворча діяльність має свої закономірності і етапи розвитку. Основною метою цієї діяльності є розвиток творчих здібностей кожної дитини. Тому педагог повинен виходити з інтересів та можливостей дітей, перспектив їх подальшого розвитку. Він має бути сам зацікавлений цією діяльністю, володіти певним об'ємом знань, умінь і навичок в галузі образотворчого мистецтва і художньої діяльності. Тон вихователя має бути доброзичливим, емоційно піднесеним, стимулюючим дитину до діяльності. Основним змістом образотворчої діяльності дошкільників є враження, одержані ними від навколишньої дійсності. Тому дуже важливо вчити дітей спостерігати, бачити особливості оточуючих предметів і явищ, порівнювати, їх виділяти характерні ознаки. Вибір тем для занять цією діяльністю має бути вільним і виходити з ініціативи самих дітей і педагогів.

Становлення образотворчої діяльності в період раннього і дошкільного дитинства проходить ряд етапів, кожен з яких має свої особливості організації і педагогічного керівництва.

Перший етап починається з того моменту, коли в руки дитини потрапляє зображувальний матеріал, і триває протягом першої молодшої групи. Основне завдання на цьому етапі – зацікавити і залучити дітей до образотворчої діяльності, познайомити їх з матеріалом. В ряді досліджень (Є.О.Фльоріна, Н.П.Сакуліна, Є.І.Ігнат'єв) вказується на виникнення цієї діяльності у дітей вже на другому році життя. Дослідники називають діяльність в ранньому віці дозображувальною, тому що діти не можуть ще створити зображення, яке об'єктивно впізнається дорослим. У них відсутнє прагнення щось зобразити, а інтерес до образотворчої діяльності виникає в результаті наслідування діям дорослого.

В віці від 1 року до 1 року 2 місяців образотворча діяльність носить маніпулятивний характер. Дитина проявляє активність при засвоєнні нових матеріалів (олівців, паперу, глини). Вона перекладає олівець, стукає ним, шарудить аркушем паперу, рухає його по столу. Її цікавить процес дії з матеріалом. Дитина ще не ставить мету щось зобразити. Випадково виникаючі штрихи, лінії не привертають її увагу. Поступово, спостерігаючи процес малювання дорослих, дитина починає наслідувати їх діям. У неї з'являється бажання повторювати лінії, штрихи. Все частіше вона починає вдивлятися в свій малюнок.

В другій половині другого року життя у дитини починає активніше розвиватися мова. Це сприяє збагаченню її художньої діяльності. На аркуші паперу з'являються контури невизначених форм, яким діти дають різні назви. Асоціативні образи виникають за кольором, за формою, однак вони не стійкі і швидко зникають. В той же час ці перші асоціативні образи для дитини являються немов би живими. Тому вона емоційно сприймає те, що в неї з'являється в малюнку. Дослідження Т.Г.Казаків [5; 6] показали, що зображувальна діяльність в ранньому віці має художньо-образну основу. Виникнення образного начала в малюнках проходить вже в цей період дитинства, хоча дитина ще не володіє усіма зображувальними і виразними засобами, ще не здатна передавати чіткі зображення форм. Вивчаючи становлення образу в творчості дітей раннього і молодшого дошкільного віку, Т.Г.Казаків виявила, що діти цього віку при зображенні явищ оточуючої дійсності оволодівають елементарними виразними засобами: ритмом, кольором, лінією, формою.

Проводячи роботу з ліплення, вихователь основну увагу звертає на завдання, в яких відбувається виникнення асоціативного образу відповідно до величини шматка глини, його форми, наприклад, кульки, млинці, стовпчики, колеса, жучки, колобок і т.д.

Для того, щоб розвивати у малюків образне сприймання, необхідно надати їм можливість розглядати доступні за змістом картинки, ілюстрації, народні іграшки. На заняттях з малювання, ліплення, в повсякденному житті, вихователь показує дітям яскраві іграшки, картинки, ілюстрації в книжках-ширмах, книжках-іграшках. При цьому звертається їх увага на характерне зображення персонажу: "котик сумний", "півник веселий", "сонечко ласкаве" і т.д. Завдяки тому, що діти поступово набувають художній досвід в процесі сприймання зрозумілих, доступних творів мистецтва, їх власна образотворча діяльність збагачується. Вони швидше вчаться "читати" свої малюнки, помічають окреслення ліній, форм, поєднання кольорових плям. Різноманітність обрисів форм, їх лінійний контур, краса кольорових поєднань у відповідності з типом паперу, кольоровими плямами –

все це надає виразності малюнкам дітей. Діти вчаться способам зображення, характерним для реалістичного малюнку. Зображувальна діяльність, як навчальна організована, починається з I молодшої групи.

Діти першої молодшої групи ще не звикли займатися організовано, не володіють зображувальними вміннями і навичками, їм важко вислухати пояснення вихователя до кінця. Тому заняття малюванням, ліпленням спочатку проводять індивідуально або з невеликими групами (по 4-5 дітей). Поступово кількість дітей збільшується до 10-12, а потім до 15-20. В цьому віці заняття по зображувальній діяльності не можуть бути обов'язковими для всіх дітей. Вони ще не знають можливостей матеріалу, іноді бояться незнайомих відчуттів (мокра холодна глина). Не потрібно змушувати дитину малювати чи ліпити, якщо вона цього не хоче. Краще нехай вона пограється чи поспостерігає, як працюють інші діти. Невимушена доброзичлива обстановка на занятті, яскравий привабливий матеріал викличе у дитини бажання залучитися до спільної роботи. Закінчуватися заняття може також не одночасно, а за бажанням дітей. У молодших дошкільників навчання спочатку є неусвідомленим і мало відрізняється від ігрових і практичних дій. Навчання дітей третього року життя має наочно-дійове спрямування і засноване на навчальній ролі дорослого, який ставить перед дитиною конкретні завдання і наочно показує шляхи їх вирішення. Від наслідування діям дорослого діти поступово переходять до самостійного виконання індивідуальних завдань на основі вказівок і пояснень педагога. Навчання здійснюється в процесі організованої вихователем предметної, ігрової, елементарної продуктивної та інших практичних видів діяльності. Більша частина занять проводиться за підгрупами, в які об'єднуються діти з однаковим рівнем розвитку. Для всього процесу навчання дітей третього року життя характерне використання ігрових прийомів, сюрпризності, які спираються на активно-дійову поведінку кожної дитини.

На перших заняттях із зображувальної діяльності вихователь дізнається, який художній досвід мають діти, вивчає їх індивідуальні особливості. Т.Г.Казакова радить складати індивідуальні характеристики: визначити рівень розвитку мови, мислення, сприймання, рухової і емоційної форми, знання дітей про матеріали для зображувальної діяльності і навички роботи з ними. Ці характеристики поступово уточнюються, вдосконалюються, і до кінця року вихователь має певне уявлення про рівень художнього розвитку кожної дитини. Характерною особливістю проведення занять з дітьми цього віку є те, що заняття проводяться з невеликими групами дітей, поступово збільшуючи в них кількість.

Починаючи з третього року життя дитини проводяться заняття, основною метою яких є: залучити дітей до образотворчої діяльності і зацікавити їх цією діяльністю. В процесі занять дитина оволодіває основними зображувальними вміннями і навичками, знайомиться з різноманітними матеріалами, їх властивостями, виразними можливостями. Як відмічає Т.С. Комарова в першій молодшій групі засвоєння рухів малювання відбувається природно із значними індивідуальними відмінностями [7]. Лише деякі елементи малюнку можуть відпрацьовуватися шляхом наслідування і багаторазових повторень: повторення колоподібних рухів, мазків (примокування пензля), крапки, рухи по прямій у випадковому напрямку. Такі вправи розвивають здатність здійснювати намірені рухи певного характеру. Основна технічна навичка, яка прищеплюється дітям з перших місяців занять, – тримати олівець і пензлик в правій руці трьома пальцями (між великим і середнім, притримуючи зверху вказівним не дуже близько до кінця). Діти оволодівають дії з олівцем як зі знаряддям, коли рука вправляє рухом олівця. Дуже важливо, щоб дитина відчула можливість легкого, без особливого натиску руху олівця на папір і зрозуміла, що паличку олівця і пензля можна не стискувати дуже сильно. Ці навички відпрацьовуються тривалий час. В засвоєнні їх велике значення мають індивідуальні особливості дітей.

Потрібно підтримувати постійний позитивний емоційний настрій на занятті: хвалити малюка за спробу вірно взяти олівець, а в разі необхідності спокійно підправити. Якщо з самого початку не навчити вірно тримати інструмент, дитина почне сама до нього пристосовуватися, шукати зручне положення руки. Самостійно знайдений дитиною найчастіше невірний спосіб з великими труднощами піддається виправленню, так як дитина до нього звикла, він зручний, дає можливість діяти олівцем як рукою, максимально наближаючи руку до аркуша паперу. В результаті специфічно орудійна дія не формується. До кінця перебування в першій молодшій групі діти повинні вірно тримати олівець і пензлик.

Навчання образотворчій діяльності, особливо на етапі її становлення, в першій молодшій групі проходить складно і потребує використання специфічних методів і прийомів. Для дітей цього віку характерна наслідуваність, тому пояснення, показ вихователя і дії дітей повинні співпадати в часі. А це вимагає специфічної, відмінної від інших вікових груп методики проведення занять.

Часто педагог використовує метод пасивних рухів (запропонованих Є.О. Фльоріною). Він допомагає тим дітям, які бояться взяти олівець, пензлик. Взявши руку дитини у свою, вихователь вчить їх малювати, ліпити. Діти, наслідуючи дорослому, поступово оволодівають вірні рухи. Проте слід пам'ятати, що в першій молодшій групі особливо великі індивідуальні відмінності. Якщо одні діти можуть швидко оволодіти малювальними рухами, то з іншими доводиться займатися більше.

Навчання проходить в ігровій формі, яка допомагає вихователю підтримувати інтерес до даного виду діяльності. Ігрові прийоми сприяють створенню емоційного відношення до процесу малювання, ліплення. Образ для них стає живим. Малюки розмовляють з іграшковим зайчиком, частують його виліпленими морквинками і т.п.

Т.Г. Казакова одним з важливих засобів педагогічного керівництва малювання вважає спільну діяльність вихователя з дітьми. Педагогіка сімейного виховання пропонує два способи спільних занять з малювання з дітьми третього року життя. Перший спосіб полягає в тому, що дорослий за проханням дитини сам створює зображення певного предмету. Поступово він виникає перед очима дитини і упізнається нею. Тобто,

дорослий малює для дитини, яка являється просто спостерігачем цього процесу. Другий спосіб побудований на частковому виконанні зображення дорослим. Дитині пропонується домалювати певну деталь, частину предмету.

Спільні дії дорослих і дітей мають місце в колективних заняттях, коли вихователь заздалегідь малює певні форми, а діти повинні доповнити їх, щоб вийшло зображення знайомих предметів. На ефективність цього способу для розвитку у дітей довільних дій, які мають зображувальний характер, вказувала В.Н. Аванесова [1].

Способи спільних дій вихователя з дітьми Т.Г. Казакова вважає найбільш корисними при формуванні образу в малюнках на третьому році життя, так як діти цього віку в основному діють за наслідуванням. В подальшому такий спосіб втрачає своє значення, тому що у дітей активніше виступає самостійна зображувальна діяльність.

Ведуче місце серед методів навчання в першій молодшій групі займає співтворчість вихователя з дітьми. Досить детально цей метод описаний в роботах Т.Г. Казакової, де автор дає різні варіанти співтворчості вихователя з дітьми. Цей метод особливо ефективний на початковому етапі залучення дітей до образотворчої діяльності, коли дитина ще не володіє елементарними вміннями і навичками, не може самостійно включитися в образотворчу діяльність. Даний метод найповніше забезпечує невимушеність самого процесу малювання, ігровий характер, емоційність, одночасного поєднання пояснення, показу і дій дітей.

Згодом, по мірі росту самостійності, частину дітей поступово можна залучати до малювання за методом домальовування. В цей час заняття можна проводити одночасно з двома підгрупами дітей: з однією – за методом домальовування, посадивши дітей за столиками і давши їм окремі аркуші паперу з незакінченими зображеннями окремих предметів, і з другою – за методом співтворчості, які працюють разом з вихователем за мольбертом. Для підгрупи дітей, які працюють самостійно, це своєрідний зразок і показ прийомів зображення. Такі теми занять, як “На дерева, на лужок тихо падає сніжок”, “Сліди звірів”, “Засвітилися вогники на ялинці”, “З дахів повисли бурульки”, “Потекли струмочки”, “Різнокольорові клубочки для котика” і т.п. можуть бути використані для двох підгруп (за методом співтворчості і методом домальовування), де вирішуватимуться однакові програмні завдання.

Збільшення групи дітей, яка може працювати самостійно на індивідуальних аркушах паперу, веде до проведення занять з цілою групою дітей за методом домальовування.

Така організація занять дає можливість залучити до образотворчої діяльності всіх дітей, працювати як з усією групою, так і з кожною дитиною зокрема. При цьому доцільно залучати дітей до образотворчої діяльності поступово. Спочатку за допомогою методу співтворчості і пасивних рухів зацікавлюємо дітей образотворчою діяльністю і залучаємо їх до процесу малювання, знайомлячи одночасно із зображувальними матеріалами.

З розвитком самостійності окремих дітей можна проводити заняття одночасно з двома підгрупами за методом співтворчості і домальовування. Поступово переходимо до роботи з цілою групою дітей.

Навчання образотворчій діяльності дітей третього року життя бажано поєднувати із завданнями з розвитку мови, ознайомлення з навколишнім, розвитком рухів, пов'язуючи їх з тією чи іншою ігровою ситуацією. Це дає можливість ввести дитину в певний образ і таким чином, забезпечити невимушений процес навчання.

Велике значення має участь дітей в комплексних заняттях, коли враховуються ті знання і вміння, які діти набули за певний проміжок часу. Їм пропонують розповісти знайомі вірші, потішки, заспівати пісеньку, потанцювати. Музичний керівник і вихователь разом проводять комплексні заняття, залучаючи дітей до активної співтворчості. На цих заняттях діти найчастіше колективно малюють на мольбертах. В групі повинен бути стенд для розгляду малюнків, що сприяє збагаченню словника, розвиває у дітей образне сприймання.

В I молодшій групі закладаються основи зображувальної діяльності і тому це відповідальний період як в загальному розвитку дітей, так і в розвитку їх творчих здібностей.

Другий етап – друга молодша і середня групи – це період озброєння дошкільників технічними вміннями і навичками в різних видах образотворчої діяльності. В малюванні – засвоєння правил малювання олівцем і пензлем, техніки малювання гуашевими фарбами і кольоровими олівцями, основних прийомів зображення окремих предметів, елементарних прийомів композиції. В ліпленні – у засвоєнні основних прийомів і конструктивного способу ліплення. В аплікації – засвоєння прийомів викладання, намазування і наклеювання готових вирізаних форм (II молодша група), основних прийомів вирізування і обривання (середня група), складання предметних, сюжетних і декоративних композицій з паперу.

Зображувальна діяльність дітей четвертого і п'ятого року життя відрізняється тим, що завдяки форомутворюючим рухам в малюнку, ліпленні, аплікації виникають більш чіткі зображення предметів. Розвивається координація рухів руки і ока. В цей період формуються навички у проведенні прямих ліній, круглих і овальних форм, зображення предметів квадратної і прямокутної форми. Це сензитивний період в оволодінні дитини технічними вміннями і навичками. Дитину цікавить сам процес малювання, ліплення, аплікації, який вимагає вправління у формоутворюючих рухах.

Хоча рухи руки дитини до трьох років вже значно розвинуті, орудійними діями з олівцем і пензлем діти, як правило ще не володіють. Навіть, якщо вони вже почали малювати раніше, то й тоді вірні способи володіння олівцем і пензлем у більшості випадків відпрацьовані недостатньо. Тому завдання формування правильних навичок, як зауважує Т.С. Комарова, повинні бути вирішені у II молодшій групі.

До кінця перебування в першій молодшій групі діти повинні вміти вірно тримати олівець і пензлик. В другій молодшій групі ці навички закріплюються. Проте багато дітей приходять у II молодшу групу з сім'ї, де

навчання вірним способам дії з олівцем і пензлем не проводилось. В той же час, діти цього віку тримають олівець по-різному: трьома пальцями і в кулачку, надто низько або високо.

Як показали дослідження О.В. Запорожця і групи психологів, які працювали під його керівництвом (Т.В. Єндовицька, Я.З. Неверович, О.В. Овчиннікова, Л.С. Цветкова та інші), велике значення у виробленні рухових навичок має орієнтовно-дослідницька діяльність. Організація обстеження предмету перед його зображенням і є організацією орієнтовно-дослідницької діяльності, спрямованої на ознайомлення з тими властивостями предмету, які необхідно знати для послідуочого зображення. Рух руки по контуру предмета, включений у обстеження, сприяє утворенню рухової уяви, необхідної для формування виконавчого руху. Т.С. Комарова пропонує, перед тим як малювати, показати жестом у повітрі, який рух слід зробити, щоб зобразити предмет.

Способи дії із знаряддям праці і предметом побуту діти не можуть засвоїти без керівництва дорослого. Шляхи засвоєння рухового досвіду різноманітні. Один із самих елементарних і генетично ранніх – шлях наслідування. В роботах О.В. Запорожця [3] наслідування розглядається як особливий психічний процес, який полягає в засвоєнні нових форм поведінки чи виконання старих форм в нових незвичних умовах шляхом приведення у відповідність власних рухів з рухами імітуючої особи. О.В. Запорожець характеризує процес наслідування як складний і багатогранний. Починаючи навчання тому чи іншому способу, слід показати його всім дітям і запропонувати діяти так само. При цьому спостерігаються індивідуальні відмінності у засвоєнні рухового досвіду: одні можуть після показу відтворити рух вірно, в навчанні інших використовується метод пасивних рухів, по відношенню до третіх цей метод доводиться застосовувати декілька разів. Причина індивідуальних відмінностей в засвоєнні рухів, очевидно, в анатомо-фізіологічних особливостях кожного індивіда, в формуванні загального рухового досвіду дитини.

Психологічні дослідження, проведені під керівництвом О.В. Запорожця, показали важливе значення слова, словесної інструкції в формуванні рухових навичок. Словесний вплив підвищує не лише швидкість, але й якість. Навички набувають усвідомлений, узагальнений характер, полегшується їх перенос в інші умови, перебудова при зміні обставин діяльності. Тільки завдяки слову рухи можуть набути цілеспрямований, усвідомлений характер, що якісно відрізняє довільні рухи від мимовільних. Враховуючи це, слід супроводжувати показ способу дії поясненням. Визначення словом способу руху руки допомагає усвідомити рух, дає можливість керуватися цим словом як правилом при малюванні.

Спираючись на дослідження Т.С. Комарової, спробуємо виділити правила малювання олівцем і пензлем. Важливо, щоб діти запам'ятали: інструменти різні і працювати ними потрібно по-різному.

Правила малювання	
олівцем	пензлем
1. Олівець тримаємо трьома пальцями (між великим і середнім, притримуючи зверху вказівним), не близько до підточеного кінця.	1. Пензлик тримаємо трьома пальцями (між великим і середнім, притримуючи зверху вказівним) за металевим наконечником.
2. Лінії потрібно малювати зразу, не зупиняючись, не віднімаючи олівець чи пензлик від паперу.	
3. Лінію проводимо тільки один раз, не можна одну і ту ж лінію проводити декілька разів.	
4. Лінії потрібно малювати зліва направо і зверху вниз.	
5. Коли малюєш лінію зліва направо, рука з олівцем внизу лінії, а коли малюєш лінію зверху вниз, рука з олівцем збоку лінії. Так тримати руку потрібно для того, щоб бачити, як малюєш, тоді вийде пряма лінія.	5. При малюванні лінії пензлем малюємо за ворсом і рука з пензлем завжди йде попереду лінії.
6. Предмети круглої форми малюємо одним рухом руки	6. Предмети круглої форми малюємо вік колірної плями, або з двох половинок, за ворсом.
7. Предмети прямокутної і квадратної форми малюємо з зупинками на кутах, щоб можна було подумати, як малювати далі.	7. При зафарбовуванні пензлем лінії накладаємо поряд і тільки в одну сторону, кожен раз починаємо рух зверху чи зліва, а не туди й назад, як олівцем.
8. Зафарбовувати олівцем потрібно безперервними рухом руки "туди-назад".	
9. Зафарбовувати потрібно без просвітів.	
10. Зафарбовувати малюнок, не можна виходити за контур намальованого предмета.	

Вимагати запам'ятовування правил дітьми 4-го року життя недоцільно: досить супроводження показу способів дії поясненням, залучаючи до цього дітей. Засвоєння правил дає можливість свідомо оволодіти технікою малювання і свідомо їх застосовувати. Відмічаючи регулюючу роль мови в процесі формування рухових навичок і в застосуванні їх у діяльності, О.В. Запорожець підкреслює, що словесна інструкція може викликати вірну систему відповідних рухів лише у тому випадку, якщо слова інструкції вірно зрозумілі дітьми і викликають уявлення про те, що і як потрібно зробити. Тому необхідно, щоб діти знали назви пальців руки: великий, вказівний, середній; зрозуміли значення таких просторових понять, як зверху, збоку, знизу, навскіс, похило; знали, що таке безперервний рух, ворс; назви різних форм – круглих (круг, овал) прямокутних (квадрат, прямокутник).

Поступово, оволодіваючи технічними навичками, діти вільніше і правильніше можуть вирішувати зображувальні завдання. Тому в середній групі продовжується навчання дітей вірному володінню основними інструментами і матеріалами для малювання, ліплення, аплікації. Тут ці навички ускладнюються. Так в цій групі доцільно давати дітям певні способи руху руки при малюванні вертикальних і горизонтальних ліній, в попередній групі даючи їм можливість малювати вільно. Пояснюється це тим, що діти цього віку в зв'язку з початком цілеспрямованого навчання образотворчої діяльності змушені засвоювати велику кількість нових способів дії, а можливості їх обмежені. Тому важливо відпрацьовувати ті навички, без яких не можливе вирішення зображувальних завдань. В середній групі відпрацьовується ряд навичок, які входять в уміння вірно зафарбовувати малюнки олівцем і пензлем: навичка збереження спрямованості рухів (в одному напрямку), навичка своєчасної зупинки руху; навичка регуляції розмаху рухів (в залежності від величини зафарбовуваної поверхні).

В ліпленні діти оволодівають усіма прийомами та конструктивним способом ліплення з глини і пластиліну.

В аплікації діти закріплюють способи створення предметних, сюжетних і декоративних композицій з готових вирізаних з паперу форм. Оволодівають технікою обривання і вирізування геометричних форм.

Таким чином, при формуванні технічних навичок використовуються такі шляхи навчання: організація орієнтовно-дослідницької діяльності, навчання навичкам на основі наслідування, проведення вправ з метою відпрацювання рухів, їх якість, слово педагога, повторення дітьми словесних інструкцій, нагадування правил і регуляція з їх допомогою рухів руки. Всі ці способи повинні використовуватися в єдності. Застосування психологічно обґрунтованих способів навчання дасть можливість ефективно формувати рухову основу зображення – технічні навички і вміння у дітей дошкільного віку.

Основним завданням **третього етапу** – старший дошкільний вік – є створення дітьми художнього образу з допомогою різних виразних засобів (малюнок, аплікації, ліплення) і різноманітних зображувальних матеріалів. В цей період іде подальше вдосконалення технічних вмінь і навичок в роботі з різними матеріалами. Діти вчатьсь по-різному тримати олівець і пензлик, використовувати різні прийоми і техніки малювання, знайомляться з технікою малювання не лише кольоровими олівцями, гуашевими фарбами, але й акварельними фарбами, фломастерами, вугіллям і іншими матеріалами. Іде конкретизація і уточнення образу в предметних малюнках (діти малюють окремі породи дерев, передають крону дерева у різні пори року; відтворюють характерні особливості деяких видів транспорту, окремих тварин, птахів, фігури людини і т.п.). Тому важливо навчити дітей користуватися різними зображувальними матеріалами, познайомити їх з виразними можливостями кожного. Все це можливо у тому випадку, якщо діти на попередньому етапі (II молодша і середня група) добре оволоділи технічними вміннями і навичками. Якщо ж до моменту приходу в старшу групу дана навичка не сформувалася, оволодіння нею тепер займе більше зусиль і часу. Це пояснюється тим, що у дітей сформувалася невірна навичка роботи з зображувальними матеріалами. Оволодіння правильними способами вимагає переучування. А вироблення нової навички потребує постійної уваги до виконання дії. Тоді як у старшого дошкільника основна увага зосереджена на процесі зображення, дитина забуває про нову навичку і використовує стару, звичну. У деяких дітей сформована попередньо невірна навичка виявляється настільки міцною, що перевчити її буває дуже важко. Тому слід пам'ятати про необхідність вироблення вірних навичок з самого початку.

В старшому дошкільному віці у дітей формуються композиційні вміння і навички передачі простору, в складанні декоративних візерунків. При цьому велике значення має враження дітей від сприймання навколишньої дійсності (лінія горизонту, предметів, розміщених на різній відстані), а також сприймання дошкільниками творів образотворчого мистецтва (живопису, графіки, декоративно-прикладного мистецтва).

На заняттях з ліплення діти знайомляться з виразними можливостями глини, пластиліну, солоного і заварного тіста, воску і т.п., оволодівають конструктивним, пластичним і комбінованим способами ліплення, вчатьсь створювати предметні, сюжетні і декоративні зображення.

На заняттях з аплікації в старших групах використовується не лише папір, але й інший матеріал (листя, соломка, тканина, нитки, яєчна шкаралупа і інше). Засвоєння нових прийомів вирізування (з паперу, складеного вдвоє, в декілька разів, гармошкою, силуетне вирізування і вирізування по контуру) спрямоване на створення більш виразного зображення в предметних, сюжетних і декоративних композиціях.

Як вказує Г.Г. Григор'єва [2], розвиток основних дій образотворчої діяльності проходить таким шляхом:

1. Дія сприймання – одна із основних, реалізуючих зображувальну діяльність. Тільки на основі сприймання своєрідності предметів і явищ оточуючого світу можливе виникнення образів уявлення про них, можливе послідовне комбінування цих образів на рівні уяви. В дошкільному віці сприймання стає повнішим, точнішим, аналітично розчленованішим.

2. Задум образу – друга орієнтовна дія, специфічна для зображувальної діяльності. Процес задумування складається в придумуванні дитиною змісту малюнка (ліплення), визначення матеріалу, прийомів, послідовність зображення. Задум слід відрізнити від теми зображення. Протягом дошкільного віку він стає стійкішим. При систематичному навчанні старший дошкільник здатний до попереднього задумування образу. Процес задумування образу зв'язаний з його наочним уявленням, баченням можливого результату роботи. Якщо дитина одержала яскраві уявлення від безпосередньо сприйнятих предметів, явищ, але у неї немає графічного досвіду (пластичної діяльності), вона не може уявити собі наочно майбутній малюнок навіть в загальних рисах.

Зображення виконується шляхом проб і помилок. При оцінці такої роботи дитина або розчарується і відмовляється малювати ("не вмію"), або байдужа до результату, її більше цікавить задум, ніж його реалізація. Якщо дитина сама знайшла графічний образ, або навчилася у дорослих, то вже при визначенні теми вона уявляє собі готовий графічний образ і малює по пам'яті, іноді комбінує декілька таких образів. Шаблонні за формою задуми дають шаблонні зображення.

3. Зображувальні дії, оволодіння якими передбачає засвоєння дітьми комплексу знань, умінь і навичок. В особливу групу виділяються технічні уміння і навички, які входять в зображувальні вміння. В дошкільному віці зображувальні дії стають точнішими, впевненішими і сміливими, самостійними, різноманітними, узагальненими, творчими.

4. Художньо-творча діяльність включає в себе дію контролю і оцінки, які формуються у дітей при умові усвідомлення ними, що робота призначена для інших.

Безумовно, оволодіти технікою зображення, всіма навичками і вміннями, які входять в неї, діти можуть у тому випадку, якщо в кожній віковій групі вони отримують певний, вказаний для цієї групи об'єм навичок і вмінь. Тому в організації образотворчої діяльності дітей старшого дошкільного віку слід враховувати їхні можливості, нахили і інтереси; продумувати, пробувати, шукати різні способи створення зображення, по-різному використовуючи матеріал. Як підтверджують результати експериментальних досліджень, досить ефективним в роботі зі старшими дошкільниками є внесення різноманітності в організацію і структуру занять, в характер протікання зображувальної діяльності: заняття у вигляді художньої майстерні, мандрівка у казку, створення ситуації вибору матеріалу в залежності від завдань зображення, виконання колективних робіт і інше. Доцільним є тематичне планування, коли заняття з малювання, ліплення, аплікації об'єднані спільною темою, або протягом декількох занять діти засвоюють те чи інше завдання (декоративне малювання за мотивами українських народних промислів), техніку роботи з різними матеріалами. Так наприклад, при плануванні занять з аплікації доцільніше в I кварталі планувати аплікацію з природного матеріалу, в II кварталі – аплікацію з паперу, де зосередити увагу на засвоєнні прийомів обривання і вирізування, а в III кварталі можна запропонувати дітям аплікацію з різних матеріалів (тканина, папір, нитки, соломка, ячна шкаралупа і інше) в їх поєднанні. Досить цікавими і ефективними для дітей є заняття по взаємозв'язку різних видів образотворчої діяльності (малювання і аплікація, ліплення і малювання і т.п.), різних матеріалів, технік. Це сприяє підвищенню інтересу старших дошкільників до змісту роботи і її результату, що є дуже суттєвим, так як їх вже цікавить не стільки процес роботи, як малюків, а її результат. Тому дуже важливо, щоб кожна дитина справилася з посильним для неї завданням і одержала задоволення від отриманого результату.

В старшій групі велике місце займають творчі завдання, так як процес навчання і творчості взаємозв'язаний. Розвитку творчих здібностей старших дошкільників сприяють заняття з активізації пізнавальної діяльності, створення на заняттях пошукових ситуацій, які заставляють дітей йти від незнайомого до знайомого, здогадуватися, пробувати способи зображення. Такі умови характерні для тематичних, комплексних занять, які стають складнішими і за змістом, і за способом зображення.

На сучасному етапі особливо актуальною є організація мистецької діяльності дошкільників за принципом інтеграції, тобто гармонійного поєднання на заняттях і в різних життєвих ситуаціях музичних, літературних фрагментів, живопису, поезії, виходом на образотворення в різних видах художньої діяльності – малювання, ліплення, аплікацію, музикування, мімічні та пантомімічні етюди [9]. В результаті такої мистецької діяльності дитина усвідомлює себе митцем, здатним не лише відтворювати здобуті враження, а й інтерпретувати їх, збагачувати власним досвідом, творчо самовиражатися у різних видах художньої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аванесова В.Н. Обучение самых маленьких в детском саду. – М.: Просвещение, 1968.
2. Григорьева Г.Г. Изобразительная деятельность дошкольников: Учеб. Пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр "Академия", 1998. – 272 с.
3. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. т. II. Развитие произвольных движений. – М.: Педагогика, 1986. – 296 с.
4. Игнатъев Е.И. Психология изобразительной деятельности детей. – М., 1961.
5. Казакова Т.Г. Изобразительная деятельность младших дошкольников. – М.: Просвещение, 1980.
6. Казакова Т.Г. Развивайте у дошкольников творчество: (Конспекты занятий рисованием, лепкой, аппликацией). Пособие для воспитателей детского сада. – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.
7. Комарова Т.С. Обучение детей технике рисования. Изд. 2-е, перераб. и доп. М.: Просвещение, 1976. – 158 с.
8. Комарова Т.С. Изобразительное творчество дошкольников в детском саду. – М.: Педагогика, 1984. – 120 с.
9. Коментар до Базового компоненту дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посібник /Наук. ред. О.Л. Кононко. – К.: Ред. журн. "Дошкільне виховання", 2003. – 243 с.
10. Мухина В.С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. – М.: Педагогика, 1981. – 240 с.
11. Неменский Б.Н. Мудрость красоты: о проблемах эстетического воспитания. Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.
12. Сакулина Н.П. Рисование в дошкольном детстве. – М.: Просвещение, 1965. – 214 с.
13. Флёрина Е.А. Эстетическое воспитание дошкольников /Под ред. В.Н. Шацкой – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 334 с.

14. Янцур Л.А., Верусь Н.С. Психолого-педагогічні умови формування зображувальної діяльності у дітей третього року життя. // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 25. – Рівне, РДГУ, 2003. – С.36-39.

Резюме. В статті розглядаються психологічні закономірності образотвірної діяльності, особливості організації та її педагогічного керівництва на різних етапах раннього і дошкільного дитинства.

Ключові слова: образотвірна діяльність, дообразотвірний період, інтерес, технічні навички, чутливий період, композиційні вміння, творчість, художній образ, інтерес, виразні засоби.

Summary. The article is about peculiarities of organization, pedagogical direction and psychological regularities of fine arts activity at different stages of infant and preschool childhood.

Key words: fine arts activity, elementary period of fine arts activity, interest, motive technical habits, sensitive period, composition skills, creation, artistic image, expressive aids.

Одержано редакцією 21.09.2005

УДК: 372.2 + 502

Л.В. КРАЙНОВА

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-МОВЛЕННЕВИЙ РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ЕЛЕМЕНТАМИ ПРИРОДНИЧОЇ ІСТОРІЇ

Резюме. В статті аналізуються можливості розвитку інтелекту і мовлення дітей старшого дошкільного віку в процесі ознайомлення з елементами природничої історії.

Ключові слова: інтелектуально-мовленнєвий розвиток, природничі історії, модель історичного часу, розвиток словника, граматична будова мовлення, зв'язне мовлення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення освіти, гострої актуальності набуває проблема розвитку інтелектуально-мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. Інтелектуально-мовленнєва діяльність дітей має переважно особистісну цінність. Дошкільне дитинство – єдиний період людського життя, коли інтелектуально-мовленнєва діяльність стає універсальним і природним способом життя людини, тому велике значення має створення сприятливих умов для розвитку особистості дитини, її інтелекту та мовлення.

Спілкування з природою позитивно впливає на людину, робить її добрішою, пробуджує у неї усі найкращі почуття. Особливо велика роль природи у вихованні дітей. Але, як засвідчує теорія та практика, діти нерідко виявляються невідповідними до повноцінного сприймання, порівняння, обмірковування природних явищ, оскільки не завжди педагоги послуговуються всіма необхідними умовами, засобами роботи з дітьми.

Проблема інтелектуально-мовленнєвого розвитку старших дошкільників засобами ознайомлення з природою особливо гостро цікавить педагогів і психологів. Так Н.Ф.Виноградова бачить в природі могутнє джерело знань, засіб для розвитку інтелектуальних якостей особистості та її мовленнєвого розвитку [1].

Різноманіття, яскравість, краса природи, наочність її зв'язків і залежностей забезпечують вплив на вдосконалення їхньої розумової діяльності, що проявляється в розвитку логічності, самостійності мислення. Дитина вчиться знаходити й правильно визначати словом причину й часову залежність, послідовність, взаємозв'язок предметів і явищ природи, тобто вчиться елементарно пояснювати простежене. Вдосконалюється вміння дітей співвідносити, порівнювати, робити висновки. Це створює передумови для формування таких цінних якостей зв'язного мовлення, як достовірність, доказовість, послідовність, чіткість. Дитина вчиться розмірковувати, розповідати, описувати.

Психології відома проблема чуттєвого і раціонального – проблема співвідношення, опосередкованого мислення і безпосереднього, такого, що спирається на органи чуття, пізнання людиною реальності. За сучасними даними мислення індивіда не може бути відділене від його чуттєвої пізнавальної діяльності, адже воно ґрунтується на ній. Чуттєве пізнання дає підставу судити про істинність мислення. Потужним джерелом розвитку мислення стає мовлення. Голосові сигнали, які до цього були засобом спілкування все більше опосередковують спільну діяльність, набуваючи при цьому функції позначення. Її бере на себе слово – одиниця мовлення, що крім зовнішньої, звукової, має внутрішню форму – значення.

М.І. Жинкін вважає, що саме значення є ланкою зв'язку між мисленням і мовленням, умовою їх єдності. Зрештою воно стає знаряддям мислення – створює можливість виходу за межі наочної, безпосередньої даної ситуації у напрямку до її ідеального перетворення з метою пізнання та творчості.

Виходячи з пізнавальної потреби та практично діючи з предметами довкілля, дитина виявляє їх нові властивості, встановлює невідомі раніше відношення між ними, тобто мислить, діючи. Її мовлення виконує при цьому комунікативну функцію і лише супроводжує дію. Дитина оперує образами предметів, здійснює безпосередньо практичний аналіз і синтез, втілюючи результати такого наочно-дійового мислення у грі, малюванні, конструюванні. При цьому вона засвоює і поглиблює зміст значень слів, що збагачує її діяльність і відкриває нові властивості довколишнього вже без прямого контакту з ним – засвоюючи знання.

ЗМІСТ

<i>Поніманська Т.І.</i> Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку як педагогічна взаємодія.....	4
<i>Плохій З.П.</i> Типи емоційно-ціннісного ставлення дошкільників до природи.....	7
<i>Дичківська І.М.</i> Інноваційна позиція викладача у розвитку творчої індивідуальності студента – майбутнього педагога.....	11
<i>Горопаха Н.М.</i> Співпраця дошкільного закладу та родини у вихованні екологічної культури дітей.....	15
<i>Янцур Л.А.</i> Особливості організації та педагогічне супроводження образотворчої діяльності на різних етапах художньо-творчого зростання особистості дитини.....	21
<i>Крайнова Л.В.</i> Інтелектуально-мовленнєвий розвиток дошкільників засобами ознайомлення з елементами природничої історії.....	27
<i>Безлюдна В.І., Корчакова Н.В.</i> Самопрезентаційна складова педагогічної діяльності вихователя дитячого садка.....	31
<i>Маліновська Н.В.</i> Особливості розвитку фонематичного слуху та навичок звукового аналізу слів у дошкільників.....	34
<i>Степанова О.І.</i> Активізація пізнавальної діяльності дошкільників у процесі засвоєння лексики рідної мови.....	37
<i>Белова С.А.</i> Мотивація навчальної діяльності учнів у бременських експериментальних школах початку ХХ ст.....	40
<i>Шевчук А.С.</i> Спецкурси як умова забезпечення професійної спрямованості освіти майбутнього педагога – дошкільника.....	43
<i>Меналюк Г.Ф.</i> Формування доведень у дошкільнят в процесі оволодіння математикою.....	48
<i>Борова В.Є.</i> Вплив чуття мови на розвиток мовлення дошкільника.....	52
<i>Козлюк О.А.</i> Методи і прийоми формування гуманістичної спрямованості спілкування дітей дошкільного віку.....	54
<i>Марчук Г. В.</i> Дорослий як чинник соціалізації дітей дошкільного віку.....	56
<i>Косарева О.І.</i> Особливості емоційного ставлення старших дошкільників до членів своєї сім'ї.....	60
<i>Мірошина Г.Г.</i> Компоненти культури управлінської діяльності керівника сучасного дошкільного навчального закладу.....	64
<i>Попова І.І.</i> До питання психології сприймання дитиною-дошкільником літературного твору в науковій спадщині О.В. Запорожця.....	67
<i>Глінчук Ю.О.</i> Виховання почуття милосердя дітей молодшого шкільного віку в процесі значущої для них діяльності в умовах кардіоревматологічного санаторію.....	69
<i>Врочинська Л.І.</i> Виховання гуманної поведінки у старших дошкільників засобом гри.....	73
<i>Єлманова С.В.</i> Динаміка розвитку допитливості в дошкільному віці.....	77
<i>Ігнатенко Л.П.</i> Художня література як засіб виховання патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку.....	81
<i>Кравець Л. М.</i> Рівні вивчення рефлексивного компоненту педагогічної діяльності.....	84
<i>Герасимчук Ю.О.</i> Особливості формування професійно-пізнавальних інтересів у студентів – майбутніх вчителів іноземної мови.....	88
<i>Лещенко Г.П.</i> Перспективність у формуванні мовленнєвої компетенції дітей дошкільного віку та учнів початкових класів.....	92
<i>Онищук І.А.</i> Актуальність проблеми художньо-естетичних інтересів дітей старшого дошкільного віку.....	96
<i>Одерій Л.Є.</i> Розвиток художньо-творчих здібностей дошкільників як актуальна проблема сучасної педагогіки.....	99

Наукове видання

ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 31

Заснований у 1996 р.

Редактор збірника *Поніманська Т.І.*
Відповідальний за підготовку збірника до видання *Яциур М.С.*
Технічний редактор *Кравчук В.Ю.*
Комп'ютерна верстка *Лазарчук В.В.*

Здано до набору 26.09.2005 р. Підписано до друку 30.09.2005 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 16,27. Обл. вид. арк. 16,51. Замовлення № 2/1. Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки
і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 **ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного
університету. Випуск 31. — Рівне: РДГУ, 2005. — 106 с.**

ISBN 966 — 7281 — 08 — 2.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії дошкільної педагогіки, історії педагогіки, методики навчання і виховання дітей дошкільного віку, їх розвитку в сім'ї і дошкільних закладах.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, вихователів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20

Віддруковано засобами оперативної поліграфії
ПП Самборський І.О.
33028 м. Рівне, вул. Толстого, 3